

סוכנים של 'המחלקה לחקירות פליליות' (CID) במפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית

יאיר שפיגל

'המחלקה לחקירות פליליות' (CID) במשטרת ארץ-ישראל המנדטורית הוקמה בשנת 1921 כיחידת מטה ארצית למודיעין ולשירותי עזר מקצועיים בתחום הפלילי. בפועל התפתחה – בעיקר בשנות השלושים והארבעים – למעין שירות ביטחון ומודיעין של ממשלת המנדט, ועסקה בסיכול חתרנות, טרור וריגול.¹

ב־22 ביולי 1946 תקף 'הארגון הצבאי הלאומי' (האצ"ל) את משרדי המזכירות הראשית של ממשלת המנדט במלון 'המלך דוד' בירושלים. ההתקפה ותוצאותיה הניעו את הנציב העליון ליוזום צילום של חלקים חיוניים מן הארכיון המרכזי של CID. כחצי מיליון דפי מסמכים, שהיו כעשירית מכלל החומר בארכיון, 'הועלו' על מאות סרטי צילום גדולים. לפני שנים אחדות נמצאו סרטי הצילום הללו במתקן של מערכת הביטחון. הם היו נתונים

* מאמר זה הוא עיבוד של פרק מתוך עבודת הגמר 'ההתמודדות המודיעינית והסיכולית של משטרת המנדט ומחלקת החקירות הפליליות בה (CID) עם המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית, 1920-1948', עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, המחלקה ללימודי ארץ-ישראל על שם מרטין (זוס), אוניברסיטת בראיילן, רמת-גן תשנ"ט. תודתי נתונה למנחי בכתיבת העבודה, ד"ר אילן פפה מאוניברסיטת חיפה וד"ר יוסף דרורי מאוניברסיטת בראיילן, וכן למר ישראל הרן, למר נרי אריאלי מנהל הארכיון לתולדות ההגנה, ולצוות הארכיון. תודות גם לד"ר חיים לבנברג על הערותיו למאמר זה.

1. על אודות CID ומקומה במשטרת המנדט: Joshua Caspi, 'Policing the Holy Land 1918-1957: The Transition from a Colonial to a National Model of Policing and Changing Conceptions of Police Accountability', Ph.D. Dissertation, City University of New York 1991, pp. 87, 94-95, 114, 152-153; Edward Horne, *A Job Well Done: (Being a History of the Palestine Police Force, 1920-1948)*, London 1982, pp. 463-479; David A. Charters, 'British Intelligence in the Palestine Campaign 1945-1947', *Intelligence and National Security*, 6, 1 (1991), pp. 115-140; E. Horne, p. 470; J. Caspi, p. 152; Martin Kolinsky, *Law, Order and Riots in Mandatory Palestine, 1928-1935*, London 1993, p. 101; תש"ג, עמ' 309; יעקב אליאב, מבוקש, ירושלים תשמ"ג, עמ' 59-60; ח' נענך [חביב כנען], 'מסתרי מגרש הרוסים: גייסות ביי, מפקד הבולשת', מעריב, 22 במאי 1949; David A. Charters, *The British Army and the Jewish Insurgency in Palestine 1945-1947*, New York 1989, pp. 91, 181

בקופסאות פח שנאטמו ונארזו, ככל הנראה לקראת משלוח ביס. מן הסתם נשכחו ונותרו מאחור במהומת שלביו האחרונים של הפינוי הבריטי עם תום שלטון המנדט בארץ-ישראל. סרטי הצילום שנמצאו היו במצב של התפוררות. המאמץ שהושקע בהצלתם ובשימורם הוכתר בהצלחה חלקית בלבד. המסמכים שהופקו מהם מוחזקים בארכיון לתולדות ה'הגנה' בתל-אביב.² נכללים בהם, בין היתר, כעשרת אלפים דפים שעניינם המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית, על גלגוליה ופליגיה, ופעילותה של CID נגד מפלגה זו.³

ארבע סיבות הניעו את שלטונות המנדט להגדיר את המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית - פק"פ⁴ - כ'אגודה בלתי-חוקית' (illegal society), לאסוף מודיעין על אודותיה ולהפעיל נגדה הליכים ואמצעים שונים, שנועדו להצר את צעדיה ולשבש את פעילותה: זיהויה של המפלגה כארגון מהפכני, חתרני, שחלק מדרכי פעולתו חשאיות; הזיקה ההדוקה בין המפלגה לבין ברית-המועצות והתנועה הקומוניסטית הבין-לאומית, שהיו נתונות בעימות אידאולוגי ופוליטי עם בריטניה; המרכיב האנטי-אימפריאליסטי הכולט במלל ובמעש של המפלגה - מרכיב שהעמיד אותה בעמדת התנגדות קבועה לעצם קיומו של שלטון המנדט; ועמדתה של המפלגה בעניין הסכסוך בין יהודים לערבים בארץ-ישראל, עמדה שביטאה אנטי-ציונות עקבית (תוך כדי זיהוי הציונות כגרורה של האימפריאליזם) והזדהות עם עמדות ודרישות לאומיות-פלסטיניות, לעתים באורח מוקצן ומרחיק לכת יותר מן האופן שבו ביטאו אותן המנהיגות והמפלגות הפלסטיניות עצמן.

התפיסה הבסיסית של CID בהתמודדותה עם המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית היתה 'תפיסה מרחיבה': ההתמודדות נמשכה לאורך תקופת המנדט כולה, וחלה על המפלגה כארגון, על מסגרותיה המקומיות, על ארגונים שהיו קשורים אליה, על כל הפרטים שהיו קשורים בזיקה כלשהי לכל הגופים הללו, ובעתות פילוג - גם על כל פליגיה של המפלגה. דרכי הפעולה שנקטה CID במהלך התמודדותה עם המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית נחלקות לשתי קבוצות: פעולות מודיעיניות שבוצעו בחשאי, ותכליתן היתה איסוף מידע על אודות היריב ופעילותו; ופעולות סיכול שבוצעו בגלוי ונועדו לפגוע בפעילותו של היריב ולשבשה.

האיסוף המודיעיני התבסס על כמה קבוצות של מקורות מודיעיניים:

- א. סוכנים בשירותו של ארגון המודיעין - אחדים מהם הוחדרו אל היעד המודיעיני, ואחרים היו חברים ביעד זה, עברו לצדו של ארגון המודיעין וסיפקו לו מידע מתוך היעד.
- ב. מקורות טכניים, דהיינו כלים ואמצעים טכניים ששימשו ל'יירוט' התקשורת של היריב ולהתחקות אחר פעילותו.

2. ישראל הרן ונרי אריאלי, 'המחלקה לחקירות פליליות במשטרת המנדט', דף מהסליק (רבעון ארכיון ההגנה), 6 (אוקטובר 1996), עמ' 3-4; יוסי מלמן, 'תיק בולשת', הארץ, 30 באוקטובר 1998.

3. את"ה, חטיבה 47 (CID), המסמכים ערוכים על-פי סרטי הצילום ('גלילים') שעליהם צולמו. מאחר שהחומר הארכיוני שמאמר זה מתבסס עליו לקוח כולו מן הארכיון ומן החטיבה הזאת, יצוינו מראי המקום בהמשך באמצעות מספר הגליל ומספרי העמודים בלבד.

4. ראשי התיבות של שמה היידי של המפלגה: 'פאלעסטינער קאמוניסטישע פרטיי'.

סוכנים של 'המחלקה לחקירות פליליות'

ג. חקירות: השגת מידע בדרך של התמודדות חקירתית עם אדם שהשתייך ליעד או שהיה קשור אליו.
ד. מקורות גלויים, כלומר הפקת מידע מפרסומים גלויים (עיתונים, ספרים, כתבי־עת, כרוזים ושידורי רדיו) על אודות היעד והמשתייכים אליו.
ה. הסתייעות בארגוני מודיעין אחרים לשם קבלת מידע שהיה מצוי ברשותם או שהיה באפשרותם לאסוף על אודות היעד.
פעולות הסיכול כללו סדרה של אמצעים משפטיים ומנהליים שעמם נמנו מאסרים ומעצרים, גירוש מן הארץ, אמצעי הגבלה ופיקוח שוטף, חיפושים ותפיסת חומר כתוב.
מאמר זה יתמקד ב'עמוד התווך' של פעילות CID במישור המודיעיני – הפעלתם של סוכנים בתוך המפלגה.

סוכנים בשירות CID

ככל ארגון שעיסוקו במודיעין מסגל הכירה CID בחשיבותו של הסוכן ככלי־איסוף ראשון במעלה, כזה שאין לו תחליף או 'פיצוי' פסוגים האחרים של המקורות המודיעיניים. תפיסתה של CID באשר לחשיבות הפעלתם של סוכנים באה לכלל ביטוי בדבריו של קצין CID, ג'פרי מורטון:

עיסוק במודיעין מקצועיים הוא אחד החלקים הפחות מושכים בעבודתו של השוטר – אך גם אחד החשובים שבהם. עבודת משטרה רבה – רבה בהרבה מכפי שכלל הציבור סבור – מבוצעת באמצעות מודיעין, בתשלום ושלא בתשלום. אם תגיע אי־פעם עת, שבה יחדלו אנשים למסור מידע למשטרה – יהיו החוק והסדר לנחלת העבר.⁵

תפיסה זו בדבר ערכו של הסוכן הנחתה את CID גם בפעילותה האיסופית והסיכולית מול המפלגה הקומוניסטית הארץ־ישראלית.

מסמכי CID שעניינם פעילותה של המפלגה הקומוניסטית בשנות העשרים אינם מכילים דיווחים מקוריים שנתקבלו מסוכנים; במקרים אחדים משתקפת מהם עובדת הפעלתם של סוכנים בעקיפין, 'בין השיטין', בסיכומים העוסקים בפעילותם המפלגתית של קומוניסטים שהומלץ לגרשם,⁶ ובדיווחים שמסרו קציני משטרה לממונים עליהם בלא שטרחו לציין בדרך כלשהי את מקור המידע.⁷

5. Geoffrey J. Morton, *Just the Job: Some Experiences of a Colonial Policeman*, London 1957, p. 68. מורטון ידוע כמי שירה למוות במפקד לח"י, אברהם שטרן ('יאיר'), ב־12 בפברואר 1942.

באותה עת היה מורטון מפקד מחוז לוד של CID.

6. לדוגמה: גליל 217, עמ' 276-281; גליל 190, עמ' 339-340.

7. לדוגמה: דיווחים של הקצין דוד תדהר על פעילות פק"פ בירושלים, 1923-1924, גליל 217, עמ' 174, 185, 191, 192, 288.

בספרות המחקרית ובכתבי זכרונותיהם של אנשי פק"פ מצויים פרטים נוספים, שמהם מצטיירת תמונה חלקית: מסתבר שבמהלך שנות העשרים ועד למאורעות תרפ"ט הופעלו סוכנים בתוך פק"פ במגמה לעמוד על קשרי המפלגה עם האינטרנציונל הקומוניסטי (הקומינטרן)⁸ ועם ערבים. סוכנים יהודים אחרים נתבקשו 'לפקוח עין' על קומוניסטים יהודים.⁹ ב-1924 היה בפק"פ סוכן CID, שנוסף על הדיווח שסיפק לשולחיו גם הפיץ ביומנתם מידע כוזב בתוך המפלגה.¹⁰ בירושלים גויס והופעל מטעם CID 'יהודי מביירות', שהיה אחד המודיעים של פק"פ על הנעשה ברחוב הערבי. אדם זה הסגיר לשלטונות פעיל מרכזי במפלגה - נחמן ליסט, שנעצר וגורש מן הארץ.¹¹

עדות נוספת להפעלתם של סוכני CID בפק"פ מצויה בדוח מודיעין של CID (הבריטית) בעיראק. בדוח זה הובאו ציטוטים נרחבים מדברים שנשא מנהיג פק"פ בשנות העשרים, וולף אורבוך (דניאל'), בשיבה חשאית של הוועד המרכזי שהתקיימה ב-8 במרס 1927, ובהם מתח ביקורת גלויה ונוקבת למדי על יחסו של הקומינטרן לפק"פ. הדברים הובאו בדוח CID, כלשונם, פחות משלושה חודשים לאחר מכן - ב-2 ביוני 1927 - כשלצדם ההערה: 'הטקסט של דוח זה הועבר למודיעין הבריטי על-ידי אחד מסוכניו במפלגה הפלסטינאית'.¹² לכאורה משתמעת מכך מסקנה הגיונית, ולפיה הפעילה CID בשנות העשרים 'מרגל בדרג גבוה מאוד בפק"פ, אפשר שבועד המרכזי'.¹³ חיוק מסוים למסקנה זו מצוי בהנחה כי דברי אורבוך, בהתחשב בתוכנם, לא יצאו מתחמו של הוועד המרכזי ולא הובאו לידיעתם של דרגים נמוכים יותר במפלגה.¹⁴

בעקבות מאורעות 1929 ציווה הקומינטרן על פק"פ לבצע במפלגה תהליך מואץ של שערוב: מצטרפים ערבים חדשים נתקבלו לשורות המפלגה ללא הקפדה על התאמתם

8. הקומינטרן פעל בין השנים 1919-1943 כמסגרת משותפת לכל המפלגות הקומוניסטיות. הוא היה נתון מראשיתו לשליטה מוחלטת של ברית-המועצות, ושימש בידה מנגנון שליטה מרכזי בתנועה הקומוניסטית העולמית. דבריו של אורבוך נאמרו ביום שמלאו שלוש שנים לקבלתה של פק"פ לקומינטרן, ואכן יוחדו למסכת היחסים בין המפלגה לבין הארגון הקומוניסטי הבין-לאומי.
9. יואב גלבר, שורשי החבצלת, א, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 101-102.
10. שמואל דותן, אדומים, כפר-סבא 1991, עמ' 93.
11. נחמן ליסט, 'צדק הקומינטרן', קשת, כ (1963) עמ' 157; ל (1966), עמ' 102-104. ייתכן שהאיש הוא גבריאל ביטון, שדותן תיארו כמי ש'נשבר' בחקירת המשטרה והפך למודיע (דותן, אדומים, עמ' 219).
12. Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton, NJ 1978, pp. 383-384, 1149 note 5; Musa Budeiri, *The Palestine Communist Party, 1918-1948: Arab and Jew in Struggle for Internationalism*, London 1979, p. 18
13. Gary Menicucci, 'Glasnost, the Coup and Soviet Arabist Historians', *Middle East Studies*, 24 (1992), p. 577 note 67
14. עם זאת נלוות למסקנה זו מספר תמיהות, הן בנוגע לטקסט עצמו (חריפותה של ההתרסה כלפי הקומינטרן בדבריו של הנואם, אף אם הושמעו באוזני הוועד המרכזי בלבד), והן בעניין 'החופשיות' שנטלה לעצמה CID הבריטית בעיראק בהשיפת המידע והמקור.

הפוליטית והאישית.¹⁵ בכך נקרתה ל־CID הזדמנות נוחה להחדיר לשורות המפלגה סוכנים ערבים. 'הבעיה העיקרית בגיוס קאדרים ערבים היתה בעובדה שהם שימשו, לעתים קרובות, מודיעים למשטרה הבריטית, והלשינו שוב ושוב על עמיתיהם'.¹⁶ אפשר שתוכנית הפעולה של פק"פ ממאי 1930 - 'ערביזציה פלוס בולשביזציה' - משקפת גם את מודעותה לאיום זה וניסיון כלשהו לעמוד בפרץ: ייתכן כי נוסף על הבטחת רמתם הפוליטית של החברים הערבים החדשים ודבקתם בעקרונות הקומוניזם נועדה התוכנית גם לאתר ולנפות את המודיעים שבהם.¹⁷

ניסיון זה, אם אכן נעשה, לא עלה יפה: ימים מספר לאחר שנעלה הוועידה השביעית של פק"פ (ירושלים, דצמבר 1930) נעצרו המזכיר הכללי שאך זה נבחר, צדקי נג'אתי אל־אמיני, והממונה על הסניפים, מחמוד מוגרבי. את המידע שנדרש למשטרה סיפקו לה סוכנים אחדים מבין חברי המפלגה הערבים.¹⁸ בהמשך נעצרו כל החברים הערבים בוועד המרכזי החדש.¹⁹ כמה מן העצורים 'נשברו' בחקירתם, החלו אף הם לשתף פעולה עם CID והסגירו חברים נוספים.

את 'שללה' חילקה CID לשניים: מקצתם של אלה שהפעילה כסוכנים, או שהגיעו לכלל שיתוף־פעולה עמה בחקירתם, נחשפו ברבים - אם בשמשם עדים במשפטי חבריהם, אם בהירתמם למסע תעמולה נגד פק"פ בעיתונות הערבית.²⁰ חשיפה זו נועדה להרתיע מצטרפים בכוח מלחבור למפלגה לא־חוקית, הנקובה ככברה במודיעי הבולשת, כזאת שנמצאו בה מי שהעידו נגד עמיתיהם ואף נגד בני משפחותיהם.²¹ אחרים מבין הסוכנים ומבין העצורים נועדו להמשיך ולשרת את CID בשורות פק"פ גם בעתיד: השופטים הסכימו לקבל את עדויותיהם 'מאחורי הפרגוד', כדי להותיר בידם אפשרות להמשיך במלאכת הבילוש.²² עקבות הפעלתם של סוכנים בפק"פ ניכרים גם בפעילות הסיכולית שנקטה CID נגד המפלגה בראשית שנות השלושים. מבצעים מקיפים, שתכליתם היתה מעצר של חברי המפלגה

15. דותן, אדומים, עמ' 153.

16. Alain Greilsammer, *Les Communistes Israéliens*, Paris 1978, pp. 67-68.

17. Ibid.; דותן, אדומים, עמ' 153.

18. דותן, אדומים, עמ' 154.

19. Greilsammer, *Les Communistes Israéliens*, p. 73; Budeiri, *The Palestine Communist Party, 1918-1948*, pp. 51, 66-67 note 194.

20. דותן, אדומים, עמ' 151, 154.

21. שם, עמ' 197. 'עד המלך' נגד המזכיר הכללי של פק"פ היה אחיו, אחמד חמדי אל־אמיני. המודעות לעוברת הימצאם של סוכני CID בתוך פק"פ והחשדות שנתעוררו מדי פעם כלפי פעיל זה או אחר שימשו כלי לניגוח ולהשמצה במאבקים פנימיים בתוך המפלגה. ראו: דותן, אדומים, עמ' 325-326; Budeiri, *The Palestine Communist Party, 1918-1948*, p. 150, note 97; ג.ו. ישראלי, מופ"ס-פ.ק.פ. מק"י: קורות המפלגה הקומוניסטית בישראל, תל־אביב תשי"ג, עמ' 174 הערה 15, 178 הערה 8, 179-178 הערה 11; Zachary Lockman, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine 1906-1948*, Berkeley-Los Angeles-London 1996, p. 284.

22. דותן, אדומים, עמ' 154.

וגירושם של רבים מהם מן הארץ, לא היו מתאפשרים אלמלא הפעלת מערך של סוכנים ברמה המקומית: הם שהכירו את 'הנפשות הפועלות' בתא או בסניף שהיו חברים בהם, ומהם נתקבל המודיעין שנדרש לשם הוצאתם לפועל של מבצעים אלה. עיון ברשימות המגורשים מלמד כי סניף ירושלים של פק"פ היה חדור עד מאוד במודיעים של CID: חבריו גורשו מן הארץ בזה אחר זה, עד כי הפך מאחד הגדולים והמרכזיים שבסניפי המפלגה לסניף קטן ומשני.²³

במסמכי CID 'שרדו' דיווחים ספורים של סוכנים שפעלו בפק"פ במהלך שנות השלושים – רובם ככולם מן התקופה שבין אוקטובר 1936 לינואר 1937. הדוחות מצומצמים, לקוניים מאוד, וממוקדים כמעט בלעדית בפרטים הנוגעים לאיתורם, לזיהוים ולרמת פעילותם של חברים ואוהדים בודדים בשורות פק"פ, בארגון הנוער הקומוניסטי ובארגון העזר 'עזרה אדומה'.²⁴ פרק הזמן הקצר, מיצוטם של הדיווחים ותוכנם הדל אינם מאפשרים לנסח הכללות כלשהן באשר להפעלתם של סוכנים מטעם CID באותה תקופה.

עיון בחומר CID משנות הארבעים מאלף, במובן זה, הרבה יותר. יתר-על-כן, הוא מפגיש את הקורא גם עם סוכנים נוספים ששירתו את CID. מדובר בסוכנים שבמסגרת תפקידם דיווחו באקראי גם על נושאים בתחום הקומוניסטי, או שדיווחיהם נסבו על נושאים שבהם היו גם למפלגה הקומוניסטית עניין או מעורבות. רוב הסוכנים הללו עסקו בפעילות מודיעינית שכיסתה תחומים שונים בקרב האוכלוסייה הערבית הארץ-ישראלית בין השנים 1945-1947. עיון בחומר הנזכר רחוק מלהוביל לשחזורו המלא של מערך הסוכנים שהפעילה CID בתקופה האמורה. עם זאת, הוא שופך אור על מגמות בכיסי המודיעיני, ועל חלק לא מבוטל של הנושאים שלדעת CID היו טעונים איסוף מודיעיני ודיווח.

סוכנים שהופעלו מטעם CID בתחום הפוליטי זכו לכינויים מודיעיניים שהורכבו מן האות P (לציון סוג המקור על-פי תחום הפעלתו – political), וממספר סידורי שוטף. מספריהם הסידוריים של המקורות החיים המופיעים במסמכי CID הם מספרים דו-ספרתיים, החל ב-P-17 וכלה ב-P-96. משתמע מכך כי מאז הונהגה שיטה זו של כינויים מודיעיניים הפעילה CID בתחום הפוליטי פחות ממאה סוכנים.

במסמכי CID שעניינם המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית מצויים דיווחים שנתקבלו מ-21 סוכנים. ניתוחם של דיווחים אלה מוביל למסקנות הבאות:

23. שם, עמ' 166, 377.

24. גליל 238, עמ' 442; גליל 250, עמ' 477, 486, 555, 599, 601; גליל 262, עמ' 593; בגליל 262, עמ' 648 נמצא דיווח מסוג זה שמועדו פברואר 1933. 'ארגון עזר' (או 'ארגון חיות') הוא ארגון בלתי-תלוי כביכול, מקומי או בין-לאומי, שזיקתו למפלגה הקומוניסטית או למחנה הקומוניסטי העולמי הוסוותה והוכחשה. על-פי התאוריה הקומוניסטית נועדו ארגונים אלה להיות 'חגורות ממסר' בין המפלגה למעמד העובדים. מפלגות קומוניסטיות נזקקו לארגוני העזר על מנת לחפות על חולשותיהן – מייעוץ החברים, הבידוד הפוליטי, ומעמדן כארגון לא-חוקי ונרדף. 'עזרה אדומה', בארץ-ישראל כבארצות אחרות, היה ארגון עזר שנועד לגייס סעד משפטי וסיוע כספי לאסירים קומוניסטים, ותמיכה ציבורית בהם.

א. על-פי מספריהם הסידוריים הנמוכים (P-17, P-22, P-25, P-26) הופעלו לפחות מקצתם של סוכנים אלה במשך שנים רבות.

ב. לצורך כיסוי הקשרים בין יעדים מודיעיניים בארץ-ישראל לבין גורמים שמעבר לגבולות הארץ גייסה CID והפעילה סוכנים גם בארצות שכנות.

ג. אחדים מן הסוכנים היו רב-צדדיים, ודיווחיהם נסבו על קשת רחבה של ארגונים, אישים ואירועים. דוגמאות בולטות של סוכנים מסוג זה הם הסוכנים P-17, שפעל במגזר הערבי, P-37, שכיסה את תחום היישוב היהודי, P-40, שעסק בתחום המזרח אירופי, ו-P-85, שתרומו המודיעינית הצתה גבולות מגזריים ותפורט בהמשך.

ד. בתקופה 1945-1947 היו העדה הארמנית, מוסדותיה וארגוניה יעדים לכיסוי מודיעיני הדוק ואיכותי באמצעות סוכנים - בעיקר על רקע הקשרים בין העדה לבין ברית-המועצות והתוכניות להשבתם למולדת (רפטריאציה) של ארמנים שחיו מחוץ לה.

משנות הארבעים לא נשתמר אלא חומר מועט על אודות 'כיסויים' ברמה המקומית, באמצעות סוכנים, של פלגי המפלגה הקומוניסטית ושל ארגוני העוז שלה. רוב הדיווחים שנותרו קשורים לפעילותו של הפלג הקומוניסטי הערבי - 'הליגה לשחרור לאומי' - שפרש מפק"פ ביוני 1943.²⁵ ואולם, יש לזכור כי בשנות הארבעים שוב לא עמדו הקומוניסטים הבודד, ואף לא התא והסניף המקומיים, בראש מעייניה של CID. שינוי זה נבע בראש ובראשונה מן התמורה היסודית שחלה במעמדה של המפלגה הקומוניסטית: עם פלישתו של היטלר לברית-המועצות והצטרפותה של ברית-המועצות לבעלות-הברית, שלחמו נגד גרמניה הנאצית, הפכה פק"פ למפלגה מותרת, ובמידה ידועה אף למפלגה רצויה בעיני השלטונות. הפעילות הסיכולית נגדה צומצמה צמצום דרסטי, ובכך פחתה במידה רבה החשיבות שנודעה קודם לכן לאיתורם של אחרוני חבריה ואוהדיה. במרכזו של האיסוף המודיעיני הועמדה המפלגה הקומוניסטית כארגון - מדיניותה, החלטותיה, פעילות מוסדותיה וקשרי החוץ שלה.

על מנת להשיג 'כיסוי' נאות של פק"פ ושל 'הליגה לשחרור לאומי', לדעת את מהלכיהן ולהבינן נכונה היה על CID להגשים 'משאת נפש' קבועה של ארגוני ביטחון ומודיעין הפועלים מול יעדים דוגמת המפלגה הקומוניסטית, והיא גיוסם של 'סוכני צמרת', המשולבים בדרגים הבכירים של היעדים ושותפים למידע הרגיש והכמוס ביותר בעיניהם של אלה האחרונים. CID הגשימה 'משאת נפש' זו בפק"פ וב'ליגה לשחרור לאומי' גם יחד: בתקופה שבין אוקטובר 1945 לספטמבר 1947 היא הפעילה בוודאות 'סוכן צמרת' אחד בכל אחד משני היעדים הללו. יתר-על-כן, במסמכי CID יש אינדיקציות לקיומם של סוכנים בכירים נוספים. בסקירת מודיעין מ-25 באפריל 1946, העוסקת בשתי פגישות הוועד המרכזי של 'הליגה לשחרור לאומי', שויך חלק מן המידע שבסקירה ל'מקור המצוי בקשר הדוק עם

25. על אודות 'הליגה לשחרור לאומי': דותן, אדומים, עמ' 425-428, 438-441, 480-483, 499-502; יהושע פורת, 'הליגה לשחרור לאומי (עצבת אל-תחרר אל-וטני): תקומתה, מהותה והתפרקותה (1943-1948)', המזרח החדש, י"ד, 4 (1964), עמ' 354-366.

הוועד', וחלקו האחר ל'מקור אחר, אף הוא בקשר הדוק עם הוועד'.²⁶ האפשרות שבפק"פ הופעל סוכן בכיר נוסף תידון בהמשך.

חומר CID אינו מכיל מידע באשר לנסיבות גיוסם של שני 'סוכני הצמרת' הנזכרים, המוכרים בכינוייהם P-85 (בפק"פ), ו-P-91 (ב'ליגה לשחרור לאומי'). נראה כי נוסף על מניעים אחרים, שבוודאי התקיימו ומקצתם יצוינו בהמשך, הקלה 'הפשרת האווירה' בין המפלגה הקומוניסטית לבין השלטונות את מבצעי הגיוס: לשיתוף-פעולה מודיעיני עם השלטונות שוב לא נודעה משמעות אוטומטית של בגידה במפלגה נרדפת ובחברים לארגון ולרעיון, ודיווח ל-CID כבר לא היה בגדר הלשנה והסגרה, המובילות מידית למעצרים, להעמדה לדין ולגירוש מן הארץ. ועוד זאת, מפעילים מיומנים ידעו, מן הסתם, לחלוק כבוד ל'סוכני הצמרת', לדובב אותם ביצורם אווירה של 'חילופי-דברים בין מביני-דבר', להביע הערכה לנוכח המידע והפרשנות שהמציאו, ולתגמל אותם בהתאם למעמדם, לרמתם ולכישוריהם. לא מן הנמנע כי השפעתם של אמצעים אלה הועצמה אף יותר הודות לשיתופם בהפעלה של קצינים בכירים ב-CID.²⁷

על-פי מספריהם הסידוריים ותאריכי דיווחיהם קדם מעט גיוסו של P-85 לזה של P-91, אך כללית ניתן לקבוע כי תקופות ההפעלה של השניים חופפות. בשני המקרים מדובר בהפעלה אינטנסיבית, במרווחי זמן קצרים בין מסירת דיווח אחת לבאה אחריה, ובריבוי של הידיעות שנמסרו - הן בחתך של פגישה בודדת בין הסוכן למפעילו, הן לאורך ציר הזמן. התמונה הכללית המצטיירת היא של מאמץ קבוע מצד ארגון המודיעין למצות את המרב ואת המיטב מן ההישג של גיוס 'סוכני צמרת' והפעלתם.

P-91 הסוכן

במסמכי CID נמצאו 45 דיווחים של הסוכן P-91, החל בינואר 1946 וכלה בספטמבר 1947. אין ודאות שאלה הם כל דיווחיו של P-91, כשם שאין לדעת אם 'תאריכי-הקצה' אכן מבטאים את מלוא תקופת הפעלתו. עם זאת, נראה כי דיווחים אלה משקפים חלק נכבד מתרומתו המודיעינית של P-91 ומקיפים את רוב תקופת ההפעלה. מכלול הדיווחים מלמד על הפעלה רצופה ו'צפופה' של הסוכן בתקופה ינואר-נובמבר

26. גליל 273, עמ' 480. דוגמה נוספת: שם, עמ' 449.

27. הקצין קטלינג היה סגן מפקד CID בשנים שבהן הופעלו 'סוכני הצמרת' P-85 ו-P-91. בראיונות עמו סיפר כי בתקופה זו הפעיל אישית שניים עד חמישה סוכנים, וכי בכירים אחרים נהגו כמוהו (מלמן, לעיל הערה 2). על זהותם של הסוכנים שהפעיל סירב קטלינג לדבר, אך הדעת נותנת שלא היו אלה סוכנים בדרג וזטר ואף לא בדרג בינוני. במקום אחר צוין כי הפעיל סוכן בהנהגה הציונית. ראו: Charters, 'British Intelligence' (above note 1), p. 137 note 22; Morton, *Just the Job*, p. 120 על הפעלתם של סוכנים יהודים על-ידי מחבר הספר, מורטון, בהיותו מפקד מחוז לוד של CID.

1946.²⁸ במחצית הראשונה של 1947 הידלדלו דיווחיו של P-91 – ככל הנראה עקב היחלשות מעמדו ביעד. גם מרווחי הזמן בין דיווח לדיווח גדלו בהדרגה: מן התקופה מאי-ספטמבר 1947 מצויים במסמכי CID שלושה דיווחים בלבד.

בהערכת תרומתו המודיעינית של P-91 יש להביא בחשבון כי מחציתם של דיווחיו (23 מ-45) נכתבו במתכונת של 'דוחות מקובצים': בכל אחד מהם 'מקופלות', בממוצע, שלוש עד ארבע ידיעות בנושאים שונים, שמסר הסוכן במועד אחד. מספר הידיעות שמסר אותו סוכן מגיע אפוא ל-110, ובממוצע – מעט יותר מחמש ידיעות בחודש.

עיון בדיווחיו של P-91 מלמד על רמתו ועל איכותו כסוכן: במשך רוב תקופת הפעלתו נמצא הלה בצמרת הגבוהה של 'הליגה לשחרור לאומי', שלט במידע פנימי ואינטימי על אודות היעד, מוסדותיו וארגוני העוז שלו, וסיפק למפעיליו ידיעות בקשת רחבה ומגוונת של נושאים. על-פי תוכני הדיווחים ניתן להעריך כי את רוב המידע לא היה אפשר להשיג אלא באמצעות 'סוכן צמרת' מסוגו של P-91.

דיווחיו של P-91 הקיפו את הנושאים הבאים: ישיבות הוועד המרכזי של 'הליגה לשחרור לאומי'; מערכת היחסים בין הפעילים המרכזיים; 'ליגת המשכילים הערבים' ו'קונגרס הפועלים הערבים' – ארגוני העוז של 'הליגה לשחרור לאומי'; העיתון אל-איתיחאד – בטאונה של 'הליגה לשחרור לאומי'; העיתון אל-גאד – בטאונה של 'ליגת המשכילים הערבים'; קשרי 'הליגה לשחרור לאומי' בארצות ערב; מגעים בינה לבין הוועד הערבי העליון; קשריה עם נציגים סובייטים בביירות ועם נציגים זרים בארץ-ישראל; פעילות 'הליגה לשחרור לאומי' ברמה המקומית (ישיבות, אספות); מצבה הכספי; ועמדותיה בנושאים אקטואליים.

'תנובתו' המודיעינית של P-91 מרשימה בכמותה ובאיכותה, אך אינה נקייה מחולשות. העיקרית שבהן קשורה למאפיינים סובייקטיביים של הסוכן, אשר השפיעו במידה גוברת והולכת על תוכנם ועל צורתם של חלק מדיווחיו – נושא שיידון בהרחבה בהמשך. בשלב זה די לציין כי התיאור העובדתי בדיווחיו של P-91 'סבל' לא אחת מחדירתם לדיווח של נקודת המבט האישית ושל השיקולים והאינטרסים של המקור.

הסוכן P-85

במסמכי CID נמצאו לא פחות מ-175 דוחות שמסר הסוכן P-85 בתקופה שבין אוקטובר 1945 לספטמבר 1947. שלא כבמקרהו של P-91, רק שמונה מדוחות אלה הם דוחות 'מקובצים'. מספר הידיעות שמסר המקור מתקרב אפוא ל-200. נתונים אלה מלמדים על הפעלה

28. מפעילו של P-91 – לפחות בחלק מתקופת הפעלה – היה סמל במחלקה לעניינים ערביים של CID ושמו מוליסון (Mollison). בחומר CID נשמרה טיוטה בכתב-יד של דיווח שמסר P-91: היא כתובה באנגלית וערוכה במתכונת המקובלת של כתבה מודיעינית. אין אפשרות לדעת אם מדובר בכתב-ידו של הסוכן או שמה של מפעילו (גליל 20, עמ' 066, 391-392).

אינטנסיבית של הסוכן במהלך כל התקופה הזאת. תרומתו המודיעינית – כשמונה ידיעות בחודש, בממוצע – היתה יציבה, למעט חודשיים (ינואר ופברואר 1947), שבכל אחד מהם נמסרה ידיעה אחת בלבד. מן הבחינה הכמותית היתה אפוא תפוקתו של P-85 גבוהה במקצת מזו של 'מקבילו', P-91 – בעיקר בשל הידלדלות דיווחיו של P-91 במהלך 1947 בכלל, והחל במאי 1947 בפרט.

מן הבחינה התוכנית בולטת עובדת היותו של P-85 סוכן רב-גוני ורב-תכליתי. פעילותו כ'סוכן צמרת' בפק"פ היתה מרכיב מרכזי אך לא יחיד ב'פרופיל' שלו כמקור מידע ל-CID. המידע שסיפק למפעיליו כלל גזרות רחבות של המכלול הקומוניסטי, סובייטי, מזרח-אירופי בארץ-ישראל.

את דיווחיו של P-85 ניתן למיין לארבעה תחומים. בכל אחד מהם נכללים כמה נושאים, שהיקפם מצומצם ומוגדר יותר. ארבעת התחומים הם: פק"פ; 'הליגה לשחרור לאומי'; ברית-המועצות בארץ-ישראל; ומדינות מזרח אירופה בארץ-ישראל.

דיווחיו של P-85 על אודות פק"פ נגעו בנושאי המשנה האלה:

א. ישיבות הוועד המרכזי – נושאים, דוברים והחלטות.

ב. ועידת המפלגה והחלטותיה.

ג. מערכת היחסים בין פק"פ לבין 'הליגה לשחרור לאומי'.

ד. קשרי החוץ של המפלגה.

ה. קשרים עם הקונסוליות של מדינות מזרח אירופה בארץ-ישראל.

ו. עמדות בנושאים אקטואליים.

ז. פעילות מפלגתית 'חריגה' (מודיעינית, חשאית, צבאית-למחצה).

ח. פעילות מגזרים במפלגה (יוצאי גרמניה, יוצאי הונגריה וכו').

ט. ארגוני העוזר של פק"פ.

י. קשרים עם היישוב היהודי בארץ-ישראל – מוסדות ומפלגות.

דיווחיו של P-85 על אודות 'הליגה לשחרור לאומי' עסקו, בין היתר, במערכת היחסים בינה לבין פק"פ, כמצוין לעיל, וכללו גם את הנושאים האלה:

א. ישיבות הוועד המרכזי – תכנים והחלטות.

ב. קשרי חוץ – בעיקר עם המפלגה הקומוניסטית הלבנונית.

ג. קשרים עם גורמים פוליטיים אחרים – בעיקר עם הוועד הערבי העליון.

ד. תעמולה.

ה. עיתונות המפלגה.

ו. ארגוני העוזר של 'הליגה לשחרור לאומי'; 'ליגת המשכילים הערבים' ו'קונגרס הפועלים הערבים'.

הדיווחים הנוגעים ל'נוכחות' הסובייטית בארץ-ישראל נחלקים לנושאי המשנה האלה:

א. ביקורים בארץ-ישראל של משלחות ושל נציגים סובייטיים.

ב. עמדות ברית-המועצות בנושאים אקטואליים ושינויים בהן.

ג. תעמולה סובייטית.

- ד. חדירה כלכלית סובייטית.
  - ה. חשודים כסוכנים סובייטיים.
- דיווחיו של P-85 בתחום המזרח-אירופי עסקו בעיקר בפולין וביוגוסלביה, ובאקראי גם בצ'כוסלובקיה, בהונגריה וברומניה. נושאי הדיווח היו:
- א. הנציגויות והנציגים הדיפלומטיים של מדינות מזרח אירופה בארץ-ישראל.
  - ב. משלחות ומבקרים ממדינות מזרח אירופה.
  - ג. קשרי מסחר וספנות.
  - ד. עמדותיהן של מדינות מזרח אירופה בנושאים אקטואליים.
- על דיווחיו בארבעת התחומים שפורטו לעיל הוסיף P-85 לעתים קרובות דיווחים מודיעיניים אחרים. לדיווחים אלה יאה הכותרת 'שונות', שכן אי אפשר לאגדם סביב מכנה משותף מוגדר. הם כללו כמה ידיעות בעניין מעורבות אמריקנית בארץ-ישראל ובמזרח התיכון, מידע על ביקוריהם בארץ של אנשי כנסייה בכירים וראיונות עיתונאיים עמם, דיווחים הנוגעים לקומוניזם במישור הבין-לאומי ובמישור המזרח-תיכוני, ועוד.
- על המידע הרב שתרם הוסיף P-85 לא אחת נדבכים נוספים של השוואה, ניתוח והערכה, שמהם משתמעות בקיאות רבה והבנה מעמיקה בתחומי הדיווח השונים. בדרך-כלל הקפיד P-85 להפריד בין הדיווח העובדתי לבין הערותיו שלו. מעטים המקרים שבהם נסחף לפרשנות מרחיקת לכת על סמך מידע חלקי או חסר.
- תפוקתו הגבוהה והיציבה של P-85, המשרעת הרחבה של התחומים והנושאים שעליהם דיווח, מיקומו בצמרת היעד, נגישותו למידע רגיש ואינטימי של היעד, ותרומו בנייתו ובהערכתו של המידע שמסר – כל אלה עשו אותו ל'סוכן צמרת' במלוא מובן המילה.

גלוי ונעלם: זהותו של סוכן

כאמור, הסוכן הוא כלי איסוף ראשון במעלה בעבור המודיעין המסכל. 'סוכן צמרת' המספק באופן סדיר ובתדירות גבוהה מידע איכותי מלב היעד המודיעיני הוא נכס יקר ערך, שעל עצם קיומו יש להגן ככל שאפשר. על אחת כמה וכמה מחויב ארגון המודיעין להקפיד בהגנה על זהותו של סוכן מסוג זה. על מאמצים אלה מספר הקצין מורטון: 'במהלך שירותי בארץ-ישראל עסקתי במודיעים רבים מכל הסוגים, יהודים וערבים. השקעתי, תמיד, מאמצים אין-סופיים לשמור את זהותם חסויה לחלוטין – אך גם כך, סופם של רבים מהם היה מר'.²⁹

סוכנים בשירותם של ארגוני מודיעין מגיעים לקץ דרכם כמקורות מידע – ובתחומים ידועים אף לקץ חייהם – כאשר זהותם נחשפת. החשיפה והקץ עשויים לנבוע ממשגים של הסוכן בדרך התנהלותו כלפי סביבתו; פליטות פה, פזרנות בכספים, חשדות וסימנים מעידים מצטרפים לכדי 'מסה קריטית' – כזאת ההופכת את סימן השאלה התלוי מעל לראשו

Morton, *Just the Job*, p. 67 .29

למסקנה ודאית בדבר היותו קשור לארגון המודיעין ומופעל מטעמו: 'זהו רק עניין של זמן והחידה נפתרת: חולשת האופי הידועה, השאננות המתחלפת בהצהרות על נאמנות ללא דופי, רוחב היד הפתאומי. כל אלה מצטרפים לדבר אחד - ועוד גופה נקובת כדורים נמצאת בתעלה, עם ההודעה הרגילה המוצמדת בסיכה לחזה [...]:'³⁰

חשיפתם ו'נפילתם' של סוכנים עשויות להיגרם גם עקב משגה או סדרת משגים של ארגון המודיעין. שימוש לא-זהיר במידע שסיפק הסוכן הוא דוגמה לכשל מסוג זה, ועלול להתוות אינדיקציה ברורה באשר לזהותו של מקור המידע. כפי שניסח זאת מורטון, 'נפוצה ברבים הדעה כי אין אנו פיקחים ביותר בעשיית שימוש במודיעים, ושאלנו מועדים, ברשלנותנו, להמיט עליהם מוות פתאומי מידי שותפיהם הנזעמים'.³¹

בארגון דוגמת CID, הפועל בארץ זרה ומעסיק בשורותיו קצינים ושוטרים מקומיים, מצטרפת לאלה סכנה מהותית של דליפה מתוך הארגון והסגרת זהותו של הסוכן לידי מי שאינם אמורים לדעתה.

הפעלתו של הסוכן על-פי כללי הפעילות החשאית, מערכת של מידור פנימי ושיטת הדיווח הנהוגה בארגון המודיעין אמורות למזער את סכנת חשיפתו ולצמצם עד כמה שניתן את מספר השותפים לסוד זהותו של 'סוכן הצמרת'. אבן היסוד בשיטת דיווח זו היא המרת זהותו האמיתית של הסוכן בכינוי מודיעיני. אלא שבכך לא די; מפעיליו של הסוכן, בהעלותם על הכתב את דוחותיהם, מחויבים להקפיד על מספר כללי 'עשה' ו'לא תעשה'. שלושה מבין הכללים הללו חשובים בהקשר של הגנה על זהות הסוכן:

א. הפרדה מוחלטת - בדיווח, בתפוצה ובדרך אגירת המידע - בין 'דיווח ידיעות' (רישום הידיעות שמסר הסוכן על אודות היעד) לבין 'דיווח אופרטיבי' (רישום נושאים ובעיות שעניינם הפעלתו של הסוכן ומערכת הקשרים בינו לבין ארגון המודיעין). הדוח האופרטיבי, מעצם תוכנו, מכיל נתונים שיש בהם כדי להצביע על זהותו האמיתית של הסוכן. לפיכך יש להגביל את תפוצתו ולהקפיד על אבטחתו הפיזית במידה המרבית.

ב. בדיווחיו למפעיליו מפרט הסוכן גם את פעילותו שלו - מעשיו, דבריו, תוכניותיו וכו'. בעת 'הסבתם' של דברי הסוכן לדוח ידיעות כתוב יש להתייחס אליו כאל אחת 'הנפשות הפועלות', בהתאם למעמדו ביעד. אין להעלים או להצניע את קיומו, אך גם לא להבליט את 'כוחו ועוצם ידו'. בולטות יתר חוזרת ונשנית יש בה משום אינדיקציה ברורה לזהותו של הסוכן.

ג. יש להימנע מכתבתם של דוחות ידיעות 'מקובצים' - כאלה הסוקרים נושאים שונים, שכל אחד מהם ראוי לדיווח נפרד, במסגרת דוח ידיעות אחד. דוחות מסוג זה מועדים אף הם להבליט הבלטה יתרה את המקור לדוח בזהותו האמיתית. תכופות תהווה נוכחותו ציר מרכזי או אף מכנה משותף יחיד לכלל הידיעות שהובאו בדוח, ובכך תיחשף זהותו.

Ibid., p. 68, and also pp. 120-121 .30

Ibid., p. 67 .31

נראה כי CID אכן הקפידה על מידורם של תיקים ודוחות אופרטיביים. כאלה לא נמצאו כלל בחומר CID שנבדק במסגרת עבודה זו, וממילא אי אפשר להסתייע בהם על מנת לעמוד על זהותם של 'סוכני הצמרת' P-85 ו-P-91.

דוחות ידיעות שנמסרו מפי השניים מצויים, כאמור, למכביר. עיון בהם מראה בעליל כי הקפדה על הכללים שצוינו לעיל יש בה כדי לשמור על אלמוניותו של הסוכן גם מפני מעיין סקרן וחקרן. אמירה זו תקפה גם כאשר מספרן של הידיעות רב, ומספרן של הנפשות הפועלות' ביעד שהסוכן מצוי בתוכו מצומצם ביותר. לעומת זאת, חריגה מן הכללים הללו חושפת על נקלה את זהותו של 'סוכן הצמרת', ואף טפח ממניעיו לשיתוף פעולה עם CID – כפי שנראה להלן.

דוחות הידיעות שמסר הסוכן P-91 שופעים תיאורים מפורטים מאוד שעניינם מעשיו, דבריו, סכסוכיו, מאמריו ומשכורתו של אדם ששמו מח'לץ עמר. בעבודות השונות על תולדותיהן של המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית ושל 'הליגה לשחרור לאומי' נזכר עמר באורח צנוע בלבד, על-פי רוב בהערות השוליים.³² עמר, בן למשפחה חברונית, מורה במקצועו, הצטרף לפק"פ ב-1934, ולפי גרסה אחרת – במהלך המרד הערבי (1936-1939), שבו נטל חלק פעיל. ב-1943 כבר היה אחד מחמשת החברים הערבים בוועד המרכזי של המפלגה, אלא שהורחק ממנו עוד לפני הפילוג בקיץ 1943. עם הקמתה של 'הליגה לשחרור לאומי' השתייך לוועד המרכזי שלה, היה ממייסדיו של ארגון העוז 'קונגרס הפועלים הערבים', ונבחר לוועד הפועל של ארגון זה (אוגוסט 1945). כמו כן היה ממייסדיו של ארגון עוז נוסף, 'ליגת המשכילים הערבים', והיה פעיל מרכזי בו, חבר המזכירות המצומצמת ועורך ראשי של בטאון הארגון, אל-גאד.

בספטמבר 1945 ייצגו עמר ובולוס פרח את 'קונגרס הפועלים הערבים' בוועידה בין-לאומית של איגודים מקצועיים בפריס. נאווו של עמר בוועידה ופעילותם של השניים מאחורי הקלעים הניבו הישגים פוליטיים, ובכך נתחזק מעמדו של עמר בארגונים השונים שבהם פעל. עיקר כוחו היה בתחום התאוריה המרקסיסטית והמילה הכתובה: הוא נחשב לתאורטיקן המרקסיסטי הבולט בין הקומוניסטים הערבים. באל-גאד היה הכותב הראשי בתחום התאוריה המרקסיסטית, ועל כך הוסיף מאמרי מערכת ומאמרים בנושאים אחרים. בכל גיליון מגליונות העיתון היה לפחות מאמר אחד מפרי עטו. בראשית דצמבר 1947, בכינוס הוועד המרכזי של 'הליגה לשחרור לאומי' בנצרת, היה עמר ממנהיגי הרוב שהתנגד לתוכנית החלוקה. בעמדתו זו התמיד בחודשים הראשונים של 1948, ובעזרת חברים אחדים

32. דותן, אדומים, עמ' 375, 428, 481, 587 הערות 94, 96; ישראל, 'מפ"ס-פ.ק.פ.-מק"י, עמ' 178-179 הערה 11; פורת (לעיל הערה 25), עמ' 363; Budeiri, *The Palestine Communist Party, 1918-* 1948, pp. 123 note 107, 151 note 113, 192, 194, 206, 208, 249 note 140, 250 notes 160, 161; Greilsammer, *Les Communistes Israéliens*, p. 148; Lockman, *Comrades and Enemies*, p. 319; Ilana Kaufman, *Arab National Communism in the Jewish State*, Gainesville, FL 1997, pp. 26, 142 note 8; Joel Beinin, *Was the Red Flag Flying There? Marxist Politics and the Arab-Israeli Conflict in Egypt and Israel, 1948-1965*, Berkeley, CA 1990, p. 48

ב'ליגת המשכילים הערבים' הוביל, בירושלים ובסביבתה, את המאבק נגד החלוקה. במועד מאוחר יותר ב-1948 גורש משורות 'הליגה לשחרור לאומי', לאחר שחבריו למפלגה האשימו אותו בהסגרת מקום מחבואו של אחד ממנהיגיה, פואד נצאר, לכוחות המצריים בבית-לחם (יולי 1948).³³

במסמכי CID, שלא כבספרות המחקרית, רחוק מח'לץ עמר מלהיות 'הערת שוליים'. תיקו האישי, שמספרו PS/10098, נוהל במחוז ירושלים של CID.³⁴ בינואר 1946, בידיעה שמסר המקור P-82 בעניין בחירת ועד מרכזי ל'ליגה לשחרור לאומי', הופיעה ההערה הבאה: 'בדרך-כלל נבחרים חברי הוועד המרכזי מתוך הוועדים המקומיים, אך מח'לץ עמר ופואד נצאר, אף שאינם משתייכים למוסדות מקומיים, נבחרו כאות הערכה לתרומתם למפלגה - תרומה שאין ערוך לה'.³⁵ בידיעה בעיתון אל-מסרי, שנפסלה בהוראת הצנזורה (6 בפברואר 1946) והופצה כמידע מודיעיני, כונה עמר 'קולה של המפלגה'.³⁶

על-פי כל האמור לעיל אכן היה מח'לץ עמר פעיל מרכזי ב'ליגה לשחרור לאומי', וכן גם בארגוני העזר שלה ובבטאוניה. ואולם, הבולטות שלו בדיווחי P-91 מתנשאת מעל ומעבר למעמדו ביעד ובשלוחותיו. בולטות זו, ו'מעידות' לא מעטות בתחום הדיווח, כמו שילוב מרכיבים מן התחום האופרטיבי בדוחות הידיעות וקיומם של דוחות 'מקובצים' רבים, מצביעים בסבירות גבוהה על היותו של עמר האדם שמאחורי הכינוי המודיעיני P-91. יתרה מזו, מבין השיטין של דיווחי P-91 נשקפים גם מניעיו ליצירת הקשר המודיעיני עם CID. סביר להניח שלעובדת היותו עובד מחלקת החינוך הממשלתית³⁷ היתה חשיבות בגיוסו כסוכן, ואילו את הפעלתו השוטפת, לאורך זמן, פרנסו תחושת הקיפוח שלו לנוכח מעמדו ביעד ויחסיו המתוחים עם פעילים מרכזיים ב'ליגה' - אמיל תומא ופואד נצאר - שהתנכלו לו, המעיטו בערכו ודחקו את רגליו מתפקידי מפתח במפלגה.

החומר המודיעיני ב'גזרה' זו טעון התייחסות זהירה, שכן כאן מדובר ב'עדות בעל-הדבר', בנחתום המעיד על עיסתו. לעניין זה אין הבדל של ממש בין דיווחי P-91 עצמם לבין סקירות המודיעין, שהתבססו במידה רבה על דיווחים אלה. מכלל החומר משתמע כי במחצית הראשונה של 1946 היה מעמדו של מח'לץ עמר ב'ליגה לשחרור לאומי' ובשלוחותיה בשיאו. תימוכין לכך נמצאים גם במקורות מידע אחרים, ששניים מהם צוטטו לעיל. באפריל 1946 נתמנה לערוך את בטאון 'הליגה', אל-איתיחאד, כעיתון יומי, והופקד גם על השימוש בכספים שייאספו בעבור העיתון.³⁸ במאי 1946 צוין שמו כמי שמועמד לייצג, בבוא העת, את 'הליגה לשחרור לאומי' בוועד הערבי העליון.³⁹

33. ישראלי, מפ"ס-פ.ק.מק"י, עמ' 179 הערה 11; פורת (לעיל הערה 25), עמ' 363.

34. גליל 278, עמ' 348.

35. הניסוח במקור: invaluable assistance (גליל 224, עמ' 034).

36. גליל 224, עמ' 042.

37. גליל 277, עמ' 192; גליל 224, עמ' 181-183.

38. גליל 273, עמ' 284.

39. שם, עמ' 497.

לצורך עבודתו כעורך במשרה מלאה של אל-איתיחאד התפטר עמר ממשרתו במחלקת החינוך הממשלתית והיה אמור להעתיק את מקום מגוריו ליפו. ואולם, המשכורת שהובטחה לו בתפקידו החדש לא שולמה במועד, והוא הגיב בנקיטת 'עיצומים': טען למחלה, חדל לכתוב לאל-גאד, עיכב את מסירתם לדפוס של מאמרים שהועברו לעריכתו, והודיע כי בשל חסרון כיס אין ביכולתו לעבור ליפו.⁴⁰

כאן, בסתיו 1946, היתה ראשיתו של הסכסוך בין מח'לץ עמר לבין יריביו ב'ליגה לשחרור לאומי', אמיל תומא ופואד נצאר. מרכיבים אישיים ופוליטיים שימשו בסכסוך בערבוביה.⁴¹ במרס 1947 זומן עמר לבירור בפני הוועד המרכזי של 'הליגה לשחרור לאומי', והוזהר כי אם לא יתייצב יראו בו מי שגורש מן המפלגה. הבירור הסתיים בלא הכרעה,⁴² אך בחודשים הבאים השכילו יריביו של עמר לערער את שליטתו בבסיסי כוחו – סניף 'הליגה לשחרור לאומי' בירושלים וסניפי 'ליגת המשכילים הערבים' בירושלים, בחברון, בבית-לחם ובבית-ג'אלה. בכך החלישו במידה רבה את מעמדו ב'ליגה לשחרור לאומי'⁴³ ובעקיפין, ומבלי דעת, גם את יכולתו ואת תרומתו כמקור מידע ל-CID.

מלחמותיו של מח'לץ עמר ביריביו תפסו מקום מרכזי בדיווחיו של P-91, ובחלק מתקופת הפעלתו אף האפילו על כל נושא אחר בדיווחים הללו. יותר משיקפו הדיווחים את תמונת המצב האמיתית ביעד, יש בהם ביטוי לנקודת מבטו הסובייקטיבית של 'סוכן הצמרת' ולתחושותיו האישיות השליליות כלפי מי שפגעו בו ושללו ממנו את הכבוד ואת המעמד שהיה ראוי להם, לדעתו. מניעיו של P-91 תואמים את אלה של סוכנים רבים בשירות CID (ובשירותם של אחרים), כפי שתיארם הקציין מורטון:

המנטליות שעוררה את האיש, בראש ובראשונה, להציע עצמו לפעול כמרגל בשירות הממשלה: הוא חשב עצמו לאדם חשוב, אך חבריו לא גילו כלפיו ולו מחצית ממידת הכבוד שהיה ראוי לה. ובכן, הוא יודע מקום כלשהו אשר בו יוערכו שירותיו נכונה, מקום שבו אף ישולם לו כסף טוב על העברתו של מידע מועט, שאין בו נזק, על תוכניות חדשות שתוכננו [...]⁴⁴

הניסיון לעמוד על זהותו של P-85, לעומת זאת, נותר ללא מענה החלטי. מתוכן דיווחיו ברור כי השתייך לקבוצה מצומצמת ומוגדרת של פעילים מרכזיים, כולם יהודים, במפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית: הם שאיישו את המוסדות המרכזיים שלה, נטלו חלק בפורומים סגורים ומצומצמים של צמרת המפלגה, והיו שותפים, בידיעה ובעשייה, למידע ולמהלכים רגישים של פק"פ. גם הצלבת דיווחיו של P-85 עם ידיעות אחרות המצויות בחומר CID מאפשרת אלימינציה חלקית בלבד: זהותו האמיתית של P-85 נותרה עלומה.

40. גליל 277, עמ' 192.

41. שם; גליל 273, עמ' 255-256, 273-275; גליל 262, עמ' 346; גליל 343, עמ' 356.

42. גליל 273, עמ' 242, 246.

43. שם, עמ' 055-056, 209-210, 236, 423-422.

44. Morton, *Just the Job*, pp. 67-68.

דיווחן בכתב של הידיעות שמסר P-85 'נקי' מיסודות של דיווח אופרטיבי, שבהם טמון בדרך-כלל מפתח זה או אחר לגילוי זהותו של הסוכן. כמו כן עקף דיווחן של ידיעות P-85 מכשלות נוספות בתחום הדיווח, כאלה שלא נעקפו במקרה של P-91: איש מן 'הנפשות הפועלות' לא הובלט 'משכמו ומעלה', ולשון הדיווח שקולה, 'יבשה, 'אובייקטיבית', ואינה חושפת דבר באשר למניעיו של P-85 לשיתוף-פעולה עם CID.

בדיווחן של ידיעות בתחום הקומוניסטי באותה עת נעשה שימוש בשלושה דפוסי דיווח. לכאורה מדובר בעניין שולי וטכני בלבד, אלא שהוא עשוי לשאת משמעות נוספת, שיש לתת את הדעת עליה. שלושת דפוסי הדיווח האמורים היו: א. ייחוס המידע שבידיעה למקור הידיעה, באמצעות ציונו בסוגריים של הכינוי המודיעיני של הסוכן בסופו של הדוח; ב. רישום הידיעה ללא ציון המקור. בפתח של ידיעות שנכתבו בדפוס דיווח זה עשה המדווח שימוש בנוסח קבוע, בלשון סבילה: 'דווח לי כי...' (במקור: 'I have been informed that...'), ובהמשך לא נדרש כלל, בדרך כלשהי, למקור שממנו התקבלה הידיעה; ג. שימוש בנוסח הקבוע - 'דווח לי כי...' - בראשית הדוח, וציון כינוי המודיעיני של הסוכן בסופו של הדוח. יש דוגמאות מעטות לשימוש בדפוס דיווח זה, שהוא למעשה שילוב של שני הדפוסים האחרים.

הדיווחים שנכתבו בדפוסי הדיווח א' ו-ג' נתקבלו בוודאות מ-P-85. הדיווחים שנכתבו בדפוס הדיווח ב' אפשר שנתקבלו אף הם מ-P-85, זאת על-פי התכנים הכלולים בהם, והות כותביהם והקרבה הרבה בין דפוס דיווח זה לדפוס הדיווח 'המשולב' (ג'). ואולם, מכיוון שהקשר בינם לבין P-85 אינו חד-משמעי יש להביא בחשבון חלופה נוספת, ולפיה לא היה P-85 סוכן יחיד בצמרת פק"פ.

גם לסוגיה זו אין פתרון חד-משמעי. חומר CID מניח מקום לכמה אפשרויות: הניסוח 'דווח לי כי...' עשוי לשקף ניסיון להסתיר את קיומו של סוכן נוסף, שזהותו ידועה רק למת-מעט. במקרה זה הקלישאה הקבועה מסמנת למעשה ל'יודעי דבר' אלה - ולהם בלבד - מיהו המקור לידיעה, בלא להשתמש בכינויו. מבחינתו של כל קורא אחר אין בידיעה נקודת אחיזה כלשהי באשר לזהותו (או למהותו) של המקור.

הסבר אפשרי נוסף לשימוש בקלישאה 'דווח לי כי...' הוא ש'סוכן צמרת' נוסף בפק"פ, אם היה כזה, לא בהכרח הופעל מטעם CID. אפשר שהופעל מטעמו של 'עמית' מודיעיני שהעביר את המידע ל-CID, וכותב הדוח ב-CID קיבל את המידע בלא שידע את זהותו (או את מהותו) של המקור.

אין להניח כי המידע שהתקבל מקורו בשירות הידיעות של ארגון 'ההגנה', שכן בתקופה האמורה (1945-1947) צומצם שיתוף-הפעולה המודיעיני בין 'היישוב המאורגן' לבין זרועות הביטחון הבריטיות לתחום אחד בלבד - סיכול פעילות חמושה של הארגונים הפורשים.⁴⁵

45. יעקב עמרמי, ביבליוגרפיה שימושית: ניל"י, ברית הבריונים, הארגון הצבאי הלאומי, לוחמי חירות ישראל, ב, תל-אביב 1990, עמ' 239, 248, 255; 'יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, ג, חלק ראשון, תל-אביב 1972, עמ' 540-543; גלבר, שורשי החבצלת, ב, עמ' 719.

נוסף על כך היתה זו תקופת שפל ביכולותיו של הש"י מול המפלגה הקומוניסטית.⁴⁶ אפשרות זו אינה סבירה אפוא הן מבחינת נכונותם של הש"י ושל שולחיו לשתף פעולה עם הבריטים, הן מבחינת יכולתם הממשית בתחום הקומוניסטי באותה תקופה. אפשרות סבירה יותר היא שהסוכן הנוסף – אם היה כזה – הופעל מטעמו של ארגון מודיעין בריטי אחר. DSO,⁴⁷ למשל, עסק גם בתחום הקומוניסטי, והפיץ ל-CID סקירות מודיעין עתיות בתחום זה.⁴⁸ קשרים שנוצרו בין גורמי בטחון-שדה בריטיים לבין חיילים קומוניסטים ביחידות הארץ-ישראליות עשויים היו אף הם להתפתח לכלל גיוס והפעלה בתוך המפלגה הקומוניסטית.⁴⁹

סיכום

האיסוף המודיעיני של CID בכל הנוגע למפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית, על גלגוליה ופלגיה, נשען במידה רבה על גיוסם ועל הפעלתם של סוכנים. קביעה זו חלה על תקופת המנדט כולה, ומוכחת גם מתוך השוואה בין מידת השימוש שעשתה CID בסוכנים למידת השימוש שעשתה במקורות מודיעיניים אחרים לצורך ההתמודדות עם היריב הקומוניסטי הארץ-ישראלי.

את הסוכנים של CID במפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית אפשר לסווג לשלוש רמות: החל בסוכנים שהופעלו לשם 'כיסוי' מודיעיני של פעיל בודד או לשם התחקות אחר מי שנחשד בקשר עם המפלגה, המשך בסוכנים שעסקו ב'כיסוי' של מסגרות מפלגתיות מקומיות, וכלה ב'סוכני צמרת', שהיו מעורים בדרגים הבכירים ובמוסדות המרכזיים של המפלגה וסיפקו מידע פנימי, אינטימי ומקיף מחדרי-חדריה. הסוכנים משני הסוגים הראשונים סיפקו ל-CID מידע ששימש יסוד לפעולות סיכול כמו מעצרים, העמדה לדין, מאסר וגירוש מן הארץ. פעילות סיכולית זו רווחה בעיקר בשנות העשרים והשלושים.

מסמכי CID מלמדים על הפעלתם של שני 'סוכני צמרת' בתחום הקומוניסטי במהלך שנות הארבעים: האחד – P-85 – בשורות המפלגה הקומוניסטית היהודית, פק"פ; והשני

46. גלבר, שורשי החבצלת, ב, עמ' 556, 559, 598, 600; יואב גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, ירושלים תשמ"ו, עמ' 395.

47. DSO (Defence Security Officers), שלוחתו מעבר לים של שירות הביטחון הבריטי (MI5). 'התחנה' הארץ-ישראלית של DSO הוקמה בראשית מלחמת העולם השנייה, ותפקדה עד לסיום המנדט הבריטי בארץ-ישראל.

48. גליל 343, עמ' 348-362.

49. בדיווח שכתב קצין CID קטלינג, והמידע שבו התקבל מ'מקור צבאי', נמסר על אימון צבאי למחצה של הנוער הקומוניסטי באפריל 1946 (גליל 215, עמ' 004, 162, וגליל 224, עמ' 445). לעניין זה ראה גם ישראלי, מפ"ס-פ.ק.פ.-מק"י, עמ' 176 – ובכלל זה הערה 22 באותו עמוד; יואב גלבר, תולדות ההתנדבות, ב, ירושלים תשמ"א, עמ' 267.

- P-91 - בתוך 'הליגה לשחרור לאומי', הארגון הקומוניסטי של ערביי ארץ-ישראל. השוואת תנובותיהם המודיעיניות של השניים מלמדת על עדיפותו של P-85 מבחינת כמות דיווחיו, רציפותם, ריבוי התחומים שעליהם דיווח ו'נטרול' השפעתם של גורמים סובייקטיביים על תוכן הדיווחים ועל רמתם. דיווחיו של P-91, אף שהכילו מידע מ'לב' היעד המודיעיני הקומוניסטי, היו טבועים פעמים רבות ב'חותם' סובייקטיבי מובהק, עד כדי חשיפה, בסבירות גבוהה, של זהות הסוכן.

לגיוסם ולהפעלתם של שני 'סוכני הצמרת' הגיעה CID דווקא בעת שהיריב הקומוניסטי איבד מחשיבותו כיעד חתרני וכסיכון בטחוני. עם זאת, אין בכך כדי להפחית מן ההישג המודיעיני שבגיוסם ובהפעלתם. P-85 ו-P-91 אפשרו ל-CID לעמוד מקרוב על מספר ענייני מפתח בהווייתן של פק"פ ושל 'הליגה לשחרור לאומי' - כגון קשרי החוץ של שתי התנועות, מערכות הכספים שלהן ומערכות היחסים בין הקומוניסטים היהודים והערבים ופק"פ ובין היישוב היהודי בארץ-ישראל - וגם על הקשרים בין הנושאים הללו ועל השפעותיהם אלה על אלה.